σειρά:
"πινέζες στο πάτωμα της θεωρητικής απραξίας"

πινέζα **8η:** [για τις τάξεις από τον Κ. Καστοριάδη]

Η ευθύνη της έκδοσης ανήκει στην
κολεκτίβα φυγής bajaj.

Σ' αυτή τη θεώρηση της ιστορίας αντιτίθεται, φυσικά, το άλλο μεγάλο θέμα του Μαρξ: «Η ιστορία της ανθρωπότητας είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων». Παρουσιασμένη σαν θέση καθολικά αληθής και που καλύπτει όλες τις πτυχές του κοινωνικο-ιστορικού πράττειν, αυτή η ιδέα έχει βέβαια μόνο μερικό και σχετικό κύρος. Όμως θέτοντας αυτό το θέμα ο Μαρξ ανοίγει έναν καινούργιο δρόμο για τον στοχασμό μιας κοινωνικο-ιστορικής οντότητας -δρόμο που δεν ακολουθεί ως το τέλος καθώς σύρεται προς τα πίσω απ' την οντολογία που κληρονόμησε και η οποία κυριαρχεί στη σκέψη του.

Ας αρχίσουμε υπενθυμίζοντας ότι οι δύο αντιλήψεις -«ιστορικός υλισμός» και «πάλη των τάξεων»- είναι βαθιά ασυμβίβαστες, ότι μόλις η μία παρθεί στα σοβαρά στερεί την άλλη από το περιεχόμενο της, και ότι η πρώτη είναι εκείνη που τελικά μένει στα θεμέλια του θεωρητικού έργου του Μαρξ. Η τάξη είναι μόνο ένα προϊόν του «τρόπου παραγωγής» (που είναι ο ίδιος προϊόν της τεχνικής ανάπτυξης)· δεν δρα αληθινά, υφίσταται την δράση, στην καλύτερη περίπτωση αντιδρά σ' αυτό που υπάρχει, και αντιδρά αναγκαστικά μέσα στην αυταπάτη και την τύφλωση. Η επεξεργασία της θεωρίας της καπιταλιστικής οικονομίας, είναι η ανακάλυψη των αντικειμενικών νόμων του συστήματος, των οποίων η λειτουργία έχει για συνθήκη την «μη συνείδηση των ενδιαφερομένων»· αυτοί οι νόμοι έρχονται σε πρώτο επίπεδο και αποτελούν το θέμα έρευνας, και όχι η πάλη ανάμεσα σε καπιταλιστές και προλετάριους. Υπάρχει ένας «αντικειμενικός» ορισμός της τάξης, σε αναφορά με την οργάνωση των παραγωγικών σχέσεων στη συγκεκριμένη κοινωνία, και τελείως ανεξάρτητος από κάθε δραστηριότητα αυτής της τάξης (εκτός απ' την περίπτωση που μια τέτοια δραστηριότητα προκύπτει από τη θέση της τάξης στις σχέσεις παραγωγής, πράγμα που δεν είναι αναγκαίο: οι φεουδάρχες π.χ.): σχέση ισοδυναμίας ανάμεσα σε άτομα, που απορρέει από την ισοδυναμία της κατάστασης τους μέσα στις παραγωγικές σχέσεις, που είναι «ανεξάρτητες από τη θέληση τους» -όχι από τη θέληση τους σαν ατόμων, αλλά από τη θέληση τους σαν τάξης, μια και καθορίζονται απ' το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Όχι μόνον καμιά αναφορά σε άλλους (τυχόν) τρόπους δραστηριότητας αυτών των ατόμων, πέραν από τον παραγωγικό τρόπο, δεν είναι αναγκαία για να συλλάβουμε την ταξική τους θέση, αλλά, αυτοδικαίως, όλοι αυτοί οι τρόποι μπορούν με αυστηρή ακρίβεια να συναχθούν απαγωγικά από αυτή τη θέση (οικογένεια, ήθη, πολιτική οργάνωση, ιδεολογία της αστικής τάξης καθορίζονται από τη θέση της στις παραγωγικές σχέσεις).

Ταυτόχρονα, ωστόσο, οι τάξεις, ή ακριβέστερα ορισμένες τάξεις με «ιστορικό ρόλο», σαν την αστική τάξη και το προλεταριάτο, θεωρούνται ουσιαστικά σε συνάρτηση με τη δραστηριότητα που αναπτύσσουν για τον μετασχηματισμό της κατάστασης που συναντούν εμφανιζόμενες στην σκηνή της ιστορίας. Ασφαλώς αυτό συνδέεται με το προηγούμενο, κι ακόμα, σε μια ορθόδοξη εκδοχή, η δεύτερη πλευρά πρέπει να υποταχθεί αυστηρά και ολοκληρωτικά στην πρώτη (όπως τα λένε απειράριθμα εδάφια του Μαρξ, αρχίζοντας από αυτό της Αγίας Οικογένειας που παραθέσαμε στην αρχή αυτού του κειμένου). Όμως αυτό δεν είναι αρκετό, και οι ιστορικές αναλύσεις του Μαρξ υποχρεώνουν να προχωρήσουμε πιο πέρα. Η αστική τάξη π.χ., που τόσες επιγραμματικές διατυπώσεις παρουσιάζουν σαν απλό παθητικό αποτέλεσμα ενός σταδίου της τεχνικής ανάπτυξης, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα ιστορικά, στις συγκεκριμένες περιγραφές του Μαρξ, παρά μόνο στο βαθμό που αναλαμβάνει για λογαριασμό της αυτή την ανάπτυξη με πραγματική μανία, την εξακολουθεί και την μεγενθύνει ασταμάτητα, υποτάσσει σ' αυτήν τα πάντα, καταστρέφει όλα τα εμπόδια που της εναντιώνονται φθάνοντας μέχρι και «ιεροσυλίας του καθηγιασμένου», μαίνεται και δεν σταματά πριν να ποσοστικοποιήσει, αντικειμενικοποιήσει, υπολογίσει και εξορθολογίσει (χωρίς εισαγωγικά στον Μαρξ) το παν, πριν να επιβάλει στη Γη τη συστηματική εκμετάλλευση της, αν δεν υποτάξει όλες τις πτυχές της ζωής των ανθρώπων στις απαιτήσεις της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Δεν μπορούμε λοιπόν να παραγνωρίσουμε ότι η αστική τάξη δημιουργεί ενεργητικά η ίδια, τουλάχιστον εν μέρει, τις σχέσεις παραγωγής που θα την καθορίσουν σαν αστική τάξη. Επανερχόμενοι στο ίδιο το αντικείμενο, διαπιστώνουμε ότι η «γέννηση» της αστικής τάξης, ο σχηματισμός των πρώτων πυρήνων τεχνιτών και εμπόρων, δεν αντιστοιχεί σε καμιά σημαντική και προσδιορίσιμη τεχνολογική αλλαγή, αλλά σε ένα επαναξετύλιγμα της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας σε σχέση με την καθαρά φεουδαρχική φάση, σε ένα διαχωρισμό και μία ανάπτυξη λειτουργιών που μέχρι τότε είχαν απορροφηθεί από

τον φεουδαρχικό χώρο ή ατροφήσει από το απλό γεγονός της ύπαρξής του -με λίγα λόγια, διαπιστώνουμε ότι η θέσμιση του bourg προσδιόρισε μια καινούργια επιταχυνόμενη τεχνολογική εξέλιξη, παρά τα αντίθετο. Επανερχόμενοι στον Μαρξ, διαπιστώνουμε ότι τίποτα απ' όσα λέει για τη γέννηση της αστικής, τάξης, όταν μιλάει συγκεκριμένα γι' αυτήν, δεν αναφέρεται σε τεχνολογικές αλλαγές, αλλά σ' αυτά που κάνουν και στον τρόπο με τον όποιο οργανώνονται «οι δουλοπάροικοι που δραπετεύουν από τις φεουδαρχικές περιοχές». Ξαναδιαβάζοντας την περιγραφή του μιας άλλης αποφασιστικής στιγμής της ιστορίας της αστικής τάξης, την «πρωταρχική συσσώρευση», διαπιστώνουμε ότι η ουσιαστική συνθήκη για το πέρασμα στον καπιταλισμό, η «απελευθέρωση μιας μεγάλης ποσότητας εργατικής δύναμης που την καθιστά διαθέσιμη για την απασχόληση στη βιομηχανία, η «βίαιη δημιουργία ενός προλεταριάτου χωρίς εστία», προκύπτει ουσιαστικά από μια εξωτερική ως προς την τεχνική ανάπτυξη διαδικασία, εξωτερική ακόμα και ως προς την καθ' αυτό αστική τάξη, και η οποία «δεν γεννά άμεσα παρά μεγάλους γαιοκτήμονες»· ότι «η εν τω γεννάσθαι αστική τάξη δεν θα μπορούσε να κάνει χωρίς την διαρκή επέμβαση του κράτους» (που γίνεται έτσι όργανο μιας τάξης που δεν είναι ακόμα κυρίαρχη)· και τέλος ότι η αστική τάξη, όταν εκμεταλλεύεται «την εξουσία του κράτους, την συγκεντρωμένη και οργανωμένη δύναμη της κοινωνίας, για να επιταχύνει βίαια το πέρασμα από την φεουδαρχική οικονομική τάξη στην καπιταλιστική οικονομική τάξη και να συντομεύσει τις μεταβατικές φάσεις», είναι ένα κοινωνικο-ιστορικό δρων υποκείμενο που η δράση του ξεπερνά πολύ τα πλαίσια που καθορίζονται από μια θέση που έχει κατακτήσει στις σχέσεις παραγωγής (που θα έπρεπε να την περιορίσουν σε μια συσσώρευση «με βήμα χελώνας»), και εργάζεται για την έλευση νέων σχέσεων παραγωγής που η πραγματοποίησή τους θα την καταστήσει επιτέλους αληθινή καπιταλιστική τάξη (αν και αυτό δεν εμποδίζει τον Μαρξ να ξαναχρησιμοποιήσει, σ' αυτό το ίδιο όγδοο Τμήμα του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου απ' όπου προέρχονται οι προηγούμενες παραπομπές, το κομμάτι από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο που θεωρεί την αστική τάξη σαν «παθητικό και μη συνειδητό όχημα» της προόδου της βιομηχανίας).

Αυτή η περιγραφή της πρωταρχικής συσσώρευσης παρουσιάζει λοιπόν ταυτόχρονα ένα έλλειμμα και ένα περίσσευμα σε σχέση με κάθε θεωρητικοποίηση που θα είχε την αξίωση ν' αναγάγει τη γέννηση του καπιταλισμού στη συγκέντρωση ενός κανονικού συνόλου αναγκαίων και ικανών συνθηκών που ενυπάρχουν στην κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων. Έλλειμμα, γιατί η δημιουργία ενός προλεταριάτου χωρίς εστία, αναγκαία συνθήκη για το πέρασμα στον βιομηχανικό καπιταλισμό, προκύπτει από μια εξωτερική προς τον αστικό τρόπο παραγωγής της εποχής διαδικασία: σε σχέση με την «εμμενή» λογική του είναι «εξωγενής» και συμπτωματική. Από αυτό συνάγεται ότι η ιστορική αποτελεσματικότητα αυτού του τρόπου, και a fortiori της τάξης που του αντιστοιχεί, περιορίζεται από την αναγκαία συμβολή ενός άλλου κοινωνικο-ιστορικού παράγοντα, που είναι ετερογενής ως προς αυτόν. Παρουσιάζει όμως επίσης, και κυρίως, περίσσευμα, γιατί η απλή ύπαρξη μιας αστικής τάξης (που θα είχε ίσως εξακολουθήσει να συσσωρεύει με «βήμα χελώνας») δεν αρκεί, πρέπει αυτή η κοινωνική κατηγορία να ενστερνισθεί μια πραγματική συμπεριφορά και να επιδοθεί σε μια δραστηριότητα που ξεπερνά κατά πολύ εκείνες που της επέβαλλε η θέση μέσα στις ήδη δεδομένες σχέσεις παραγωγής, δραστηριότητα και συμπεριφορά που κινούνται από την «βλέψη» (visee) μιας κατάστασης αυτών των σχέσεων άγνωστης και αφάνταστης προηγούμενα. Μέσα απ' αυτό λοιπόν το περίσσευμα, απ' αυτό το επιπλέον η αστική τάξη γίνεται αστική τάξη με την πλήρη έννοια του όρου, και όταν ξεπερνά τον αυστηρά ομόλογο προς την κεκτημένη θέση της ρόλο, τότε ορθώνεται στο ύψος του «ιστορικού της ρόλου»· αναπτύσσεται, και αναπτύσσει τις παραγωγικές δυνάμεις, στον βαθμό που κατέχεται πραγματικά από την «ιδέα» της απεριόριστης ανάπτυξης τους, «ιδέα» (στην ορολογία μου: φαντασιακή σημασία) που προφανώς δεν είναι ούτε αντίληψη του αντικειμενικά πραγματικού, ούτε λογική απαγωγή. Αυτό που μιλάει ο κύριος Ζουρνταίν χωρίς να το ξέρει, δεν είναι η μετάφραση σε πρόζα ενός συνόλου σημασιών ήδη εγγεγραμμένου μέσα στην «υποδομή»· ή μάλλον, για όσο χρόνο θα μιλάει μόνον αυτό, θα παραμένει ο κύριος Ζουρνταίν. Θα γίνει καπιταλιστής όταν θ' αρχίσει να μιλάει τη γλώσσα μιας σκληρής εποποιίας, μιας τερατώδους κοσμογονίας, όπου η απεριόριστη δι' εαυτήν επέκταση αυτής της «υποδομής» θα γίνει, για πρώτη φορά στην ιστορία, διανοητικά συλληπτή, φυσικά

επενδυμένη, ιδεολογικά καταξιωμένη, κοινωνιολογικά δυνατή και ιστορικά πραγματική.

Οι περιγραφές του Μαρξ δεν παρουσιάζουν λοιπόν την δραστηριότητα της αστικής τάξης ως τελείως καθορισμένη από την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων όπως αυτή είναι, αλλά ως ατελώς καθοριστική αυτής της κατάστασης όπως θα γίνει με τη δραστηριότητα αυτή. Η αστική τάξη ποιεί-πράττει τον εαυτό της ως αστική τάξη στο μέτρο που το ποιείν-πράττειν της μετασχηματίζει την κοινωνικο-ιστορική κατάσταση στην οποία βρέθηκε στην αρχή, συμπεριλαμβανομένων όχι μόνον των σχέσεων παραγωγής και των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και του τρόπον της κοινωνικής ύπαρξης αυτών των παραγωγικών δυνάμεων, του τρόπον της ιστορικής χρονικότητας του συνυπόστατου με την συνεχή ανατροπή τους, και ακόμα και του ίδιου του ορισμού τους. Αυτό το ποιείν-πράττειν δεν μπορεί να συλληφθεί στην ενότητα του παρά μόνον σε αναφορά μ' αυτή την «βλέψη», μ' αυτή την «ιδέα», μ' αυτή την φαντασιακή σημασία της απεριόριστης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. (Ότι αυτή η σημασία είναι κατά πολύ μεγάλο ποσοστό μη συνειδητή, και στο βαθμό που είναι συνειδητή μένει τυλιγμένη σε μια ιδεολογία που την παρουσιάζει σαν μέσο επίτευξης άλλων σκοπών, της ευτυχίας και του ευ ζην της ανθρωπότητας, προφανώς δεν αλλάζει τίποτα.) Πράττειν που είναι ασφαλώς ριζωμένο στην προϋπάρχουσα της αστικής τάξης πραγματική κατάσταση, που όμως, εάν δεν την ξεπερνούσε, δεν θα παρήγε τίποτα άλλο απ' την επανάληψη, ή το πολύ μια βραδεία τροποποίηση αυτής της κατάστασης, και όχι την ιστορική ανατροπή που οδήγησε στον καπιταλισμό. Μπορούμε αυτό να το διαπιστώσουμε στις πολλές περιπτώσεις όπου η αστική τάξη παραμένει κάτω από τον «ιστορικό της ρόλο», για λίγο, για πολύ ή για πάντα.

Μένει να μετρηθεί το βάρος του μεταφορικού σχήματος του «ιστορικού ρόλου», που δεν είναι προφανώς ουδέτερο. Υπάρχει έργο που αναθέτει ένα ρόλο σ' ένα κοινωνικό στρώμα, και ποιος είναι ο συγγραφέας του; Μήπως είμαστε μάλλον μπροστά σε μια Commedia dell' Arte -αλλά ποια παράδοση καθόρισε τα πρόσωπα και τον καμβά της πλοκής της; Ή μήπως απόψε αυτοσχεδιάζουμε στ' αλήθεια, χωρίς από τα πριν να έχουν ορισθεί κείμενο, πλοκή, πρόσωπα; Η μετωπική αντίθεση των δύο ασυμβίβαστων αντιλήψεων που αναφέρθηκαν πιο πάνω γίνεται εδώ τελείως φανερή. Ή ο «ιστορικός ρόλος» είναι ένας τρόπος του λέγειν, ταυτολογικός και κενός, που απλώς σημαίνει ότι ο κόσμος έτσι όπως εμφανίζεται στον παρατηρητή εκ των υστέρων δεν θα ήταν αυτός που είναι εάν τα προηγούμενα γεγονότα δεν είχαν συμβεί όπως συνέβησαν και αν τα διάφορα κοινωνικά στρώματα δεν είχαν κάνει αυτά που έκαναν. Ή η έκφραση δεν έχει ένα τετριμμένο νόημα -κι αυτό προφανώς έχει κατά νου ο Μαρξ-, αλλά θέτει ότι η ιστορική εξέλιξη γίνεται σύμφωνα με μια τάξη της οποίας την σημασία κατέχει αυτός που μιλάει, ότι γεγονότα και δραστηριότητες των κοινωνικών στρωμάτων κατέχουν όλα μια λειτουργία στην επιτέλεση ενός αποτελέσματος ή ενός σκοπού, ο οποίος τα υπερβαίνει, αλλά που είναι, αυτοδικαίως, δεδομένος από πάντα· και σ' αυτή την περίπτωση, τόσο η εικόνα (που έξαλλου δεν είναι πια εικόνα) όσο και η μεταφυσική που την στηρίζει είναι απαράδεκτες.

Αν όμως κοιτάξουμε από πιο κοντά, τότε θα δούμε τον αναγκαστικό χαρακτήρα της αντινομίας και της κίνησης με την οποία ο Μαρξ την λύνει υπέρ ενός των όρων της. Το κοινωνικο-ιστορικό είναι της αστικής τάξης φαίνεται, εν μέρει, στα μάτια του αυτό που είναι: κοινωνικό στρώμα που αντιδρά στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται με τρόπο που ξεπερνά τα δεδομένα αυτής της κατάστασης και το όποιο καθορίζεται ουσιαστικά από τη δραστηριότητα που αναλαμβάνει να μεταμορφώνει την κατάσταση αυτή. Από τις «ελεύθερες πόλεις» στο Μάντσεστερ από το ρολόι στην ατμομηχανή· από τα φλαμανδικό πανηγύρι στα βικτοριανά ήθη· από το συντεχνιακό μονοπώλιο στη θρησκεία του λιμπεραλισμού· από τη Μεταρρύθμιση στην ελεύθερη σκέψη· από την επίκληση της Αρχαιότητας στην tabula rasa του 18ου αιώνα, κι από εκεί σε μια νέα επίκληση της Αρχαιότητας· μέσα από την ποικιλία και την αντίθεση των συνθηκών στις όποιες βρίσκεται η αστική τάξη και τις εκφράσεις που έδωσε στη δραστηριότητα της -παρά και πέραν από αυτές τις συνθήκες και εκφράσεις-, οι πράξεις της, οι συμπεριφορές της, οι τύποι και οι μορφές οργάνωσης της, οι αξίες της, οι ιδέες της, αλλά κυρίως τα αποτελέσματα του πράττειν της, στη διάρκεια πολλών αιώνων και σ' ένα μεγάλο αριθμό χωρών, συνθέτουν τελικά μια ενιαία κοινωνικο-ιστορική φιγούρα. Όμως ένα τέτοιο είναι και μια τέτοια ενότητα δεν έχουν απολύτως καμιά καταστατική θέση μέσα στη σκέψη που ο Μαρξ γνωρίζει και στην οποία ανήκει· αποτελούν κάτι λιγότερο

από νεφελώματα, από σωρούς ασυναρτησίας, από παράλογες προκλήσεις προς εννοιοποίηση, όσο «διαλεκτική» κι αν την θέλουμε. Η ενότητα αυτού του είναι δεν μπορεί προφανώς να του δοθεί από την ταυτότητα των ατόμων του το αποτελούν- ούτε επίσης από την ομοιότητα των «αντικειμενικών συνθηκών» στις οποίες βρίσκονται τοποθετημένα, εφόσον αυτές ποικίλλουν σημαντικά στον χρόνο και στον χώρο· και ούτε καν από τις πραγματικές σχέσεις παραγωγής, εφόσον απ' αυτή την άποψη δεν μπορούμε να συνταυτίσουμε τους χειροτέχνες και τους εμπόρους του 13ου αιώνα, τους μεγάλους τραπεζίτες του 16ου και τα αφεντικά της φάμπρικας του 19ου -κι αυτά δείχνει επίσης ότι δεν θα έπρεπε να μιλούμε γι' αυτή την ενότητα σαν ενότητα μορφής. Αυτή η ενότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή, εάν υπάρχει, παρά μόνο στη βάση της ομοιότητας των αποτελεσμάτων αυτής της δραστηριότητας, με την προϋπόθεση φυσικά ότι δεν εννοούμε τα «υλικά» αποτελέσματα (που κι αυτά μεταβάλλονται απεριόριστα), αλλά τις όμοιες σημασίες που υπάρχουν σ' αυτά. Αυτά τα αποτελέσματα δείχνουν την αστική τάξη σαν μια τάξη που τείνει να ενοποιήσει τον κόσμο σε μια «αστική βάση», τάξη δηλαδή που εξαλείφει ανελέητα τις προηγούμενες μορφές κοινωνικής ύπαρξης για να δημιουργήσει μια οργάνωση που να διέπεται από τη μόνη επιταγή της απεριόριστης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Με άλλα λόγια, αυτό που προσδίδει ενότητα στην αστική τάξη είναι η ενότητα του πράττειν της, η οριζόμενη απ' την ενότητα της ιστορικής βλέψης που η αστική τάξη κατορθώνει να πραγματοποιήσει. Όμως τι μπορεί να σημαίνει αυτό, η ενότητα δηλαδή μιας βλέψης κοινής στους τεχνίτες της Καταλονίας, στους εφοπλιστές της Χάνσα, στους Φούγκερ, στους βαμβακοβιομήχανους του Μάντσεστερ και στους τραπεζίτες της Παλινόρθωσης; Πώς να ορίσουμε το περιεχόμενο αυτής της βλέψης, η οποία δεν είναι τίποτε άλλο παρά αυτό το απροσδιόριστο πράγμα που είναι ο διαρκής καπιταλιστικός μετασχηματισμός του κόσμου- και κυρίως, τι είναι μια βλέψη χωρίς υποκείμενο παρά, στη χειρότερη περίπτωση, ένας παραλογισμός και, στην καλύτερη, μια προσωποποιία, μια γλωσσική κατάχρηση; Βρισκόμαστε μέσα στην πλήρη μυθοποίηση, το στέρεο έδαφος της σκέψης χάνεται κάτω απ' τα πόδια μας και πρέπει, με κάθε θυσία, να το ξαναβρούμε.

Πρέπει να δώσουμε οντολογική και εννοιολογική σύσταση στο είναι της αστικής τάξης, κι αυτό συνεπάγεται έναν ορισμένο αριθμό πράξεων που, όπως πάντα, καταλήγουν στην αναγωγή του στις κατηγορίες αντικειμένων, στους τύπους του είναι τους ήδη γνωστούς και ερευνημένους άλλου. Το θεωρούμενο αντικείμενο δεν μπορεί να παραμείνει κάτι το μοναδικό, ούτε να ορισθεί σαν απλό άθροισμα ειδοποιών διαφορών, χρειάζεται ένα προσεχές γένος, στο όποιο να ανήκει. Πρέπει λοιπόν να κατασκευάσουμε μια τάξη τάξεων, μία έννοια της οποίας η αστική τάξη θα είναι μία από τις περιπτώσεις- και πρέπει να μπορούμε να ταυτίζουμε αυτές τις περιπτώσεις τις μεν με τις δε και να διαπιστώνουμε την ταυτότητα τους σύμφωνα με ορισμένα ουσιώδη χαρακτηριστικά. Αστοί, φεουδάρχες, ρωμαίοι πατρίκιοι και κινέζοι μανδαρίνοι πρέπει να είναι ουσιαστικά ανάλογοι και συγκρίσιμοι, και να μπορούν να νοούνται με την έννοια και μέσα απ' την ουσία της τάξης σαν τέτοιας. Ουσία που πρέπει με τη σειρά της να μπορεί να νοηθεί σε αναφορά προς άλλες καθορίσιμες ουσίες ή τις συναθροίσεις και ενώσεις τους, και τελικά δι' αναγωγής στις πρώτες ουσίες: τα πράγματα και τα υποκείμενα (οι ιδέες δεν μπαίνουν στο λογαριασμό, μια και ο Μαρξ αποφάσισε ότι το μόνο που κάνουν είναι να επαναλαμβάνουν, καλά ή άσχημα, το πραγματικό -όπως κι ο Πλάτων είχε αποφασίσει πως το πραγματικό δεν κάνει τίποτε άλλο από το να επαναλαμβάνει, μάλλον άσχημα παρά καλά, τις ιδέες). Έτσι η τάξη ορίζεται σε αναφορά με τις σχέσεις παραγωγής που είναι, σε τελευταίο βαθμό, «σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα μεσευμένες (mediatisees) από πράγματα». Η δομή της οντολογικής σχέσης ουσία-εκδήλωση εγγυάται ότι η γνώση της ουσίας επιτρέπει να γνωρίζουμε τις εκδηλώσεις της, μια και η ουσία δεν παράγει ουσιαστικά παρά μόνο τις εκδηλώσεις που είναι δικές της και αντιστρόφως, μια και οι εκδηλώσεις που δεν καθορίζονται ουσιαστικά, είναι, εξ ορισμού, συμπτωσιακές. Όταν λέμε ότι οι εκδηλώσεις καθορίζονται απ' την ουσία, αυτό προφανώς σημαίνει ότι τα φαινόμενα υπακούουν σε νόμους· άρα, δεδομένου ότι τα αυτά αίτια προκαλούν τα αυτά αποτελέσματα σύμφωνα με την αρχή της ταυτότητας, γνωρίζουμε de jure, και με μόνο όριο τις ατέλειες πληροφόρησης μας και της αναλυτικής μας ικανότητας, «αυτό που είναι, αυτό που θα είναι και αυτό που υπήρξε κάποτε»· εάν ο Δίας γελοιοποιήθηκε άπ' το αλεξικέραυνο, κι ο Έρμης απ' την Credit Mobilier, γιατί κι ο Κάλχας δεν θα πάθαινε το ίδιο

από τη γνώση μας; Το «είναι» της τάξης την «καταναγκάζει ιστορικά» να κάνει αυτό που πρέπει να κάνει· γνωρίζοντας αυτό το «είναι» γνωρίζουμε τη δράση των τάξεων στην ιστορία και προφυλασσόμαστε απ' τις πραγματικές εκπλήξεις καθώς κι απ' τις φιλοσοφικές εκπλήξεις που είναι ασύγκριτα πιο επικίνδυνες. Απομένει να εντάξουμε αυτή τη σειρά αντικειμένων στο Όλον (που είναι Εν, μέσα στο οποίο κάθε αντικείμενο έχει τη θέση του ή τη λειτουργία του)· αυτό θα αποτελέσει τον ρόλο του «ιστορικού ρόλου», τη λειτουργία της «λειτουργίας της τάξης». Έτσι αυτό το αντικείμενο δέχεται την τελική του καταξίωση, η ύπαρξη του είναι καλά δεμένη κι απ' τις δύο πλευρές της στην ολότητα των υπαρχόντων: βρίσκει τις αναγκαίες και ικανές συνθήκες του σ' αυτό που υπήρξε, την τελική του αιτία σ' αυτό που πρέπει να υπάρξει, συντάσσεται τόσο με τη λογική που κυριαρχεί στα αποτελέσματα των πραγμάτων, όσο και μ' εκείνη που κυβερνά τις πράξεις των υποκειμένων. Έτσι, κατασκευάζεται μια ωραία έννοια της τάξης, -πλασματικό constructum, που πετυχαίνει αυτό το αξιοσημείωτο κατόρθωμα να αποδώσει σε όλες τις άλλες ιστορικές τάξεις χαρακτηριστικά της αστικής τάξης που αυτές δεν έχουν, και ν' αφαιρέσει από την τελευταία ό,τι αποτέλεσε το είναι και την ενότητα της. Ο Λούκατς θεωρούσε δυστυχία για το εργατικό κίνημα το γεγονός ότι ο Μαρξ δεν έγραψε το κεφάλαιο για τις τάξεις που θα τέλειωνε το Κεφάλαιο· θα έπρεπε ίσως ν' αναρωτηθούμε αν θα μπορούσε να το γράψει.

Δεν μπορούμε, πράγματι, να συλλάβουμε το είναι της αστικής τάξης παρά μόνο σε αναφορά με το πράττειν της, την κοινωνικο-ιστορική δραστηριότητά της. Το ίδιον αυτής της δραστηριότητας δεν είναι η εξασφάλιση της αδιατάραχτης λειτουργίας των δεδομένων και καλά θρονιασμένων σχέσεων παραγωγής, αλλά η πραγματοποίηση, είτε αυτή η δραστηριότητα το ξέρει είτε όχι, είτε το θέλει είτε όχι, μιας άνευ προηγουμένου ιστορικής μεταβολής, που έχει αρχίσει εδώ και πολλούς αιώνες και που δεν έχει ακόμη τελειώσει. Το είναι της αστικής τάξης δεν μπορεί να συλληφθεί παρά μόνο σε αναφορά μ' αυτό που επέρχεται με το πράττειν της. Και, αυτό που επέρχεται μέσα σ' αυτό το πράττειν και μέσω αυτού, καθώς και η σχέση του με αυτό εντός και δια του οποίου επέρχεται, πρέπει επί τέλους να κατορθώσουμε να τα δούμε στο ιδιαίτερο είναι τους, σαν «αντικείμενο» και σαν «σχέση» απόλυτα πρωτότυπα και μη αναγώγιμα περαιτέρω, χωρίς προηγούμενο, αναλογία, ή μοντέλο κάπου αλλού, που δεν «ανήκουν» σ' έναν ήδη δεδομένο ή κατασκευάσιμο «τύπο» αντικειμένου ή σχέσης, αλλά που προκαλούν την ανάδυση ενός «τύπου» του οποίου αυτά είναι τα μοναδικά αντίτυπα, που δεν υποτάσσονται (παρά μόνο τυπικά και κενά) στους καθορισμούς του καθολικού και του μοναδικού, που εμφανίζουν τις δικές τους συνθήκες νοητότητας και δεν τις δέχονται από κάτι άλλο. Πράγματι, εδώ δεν υπάρχει ούτε «σκοπός» που επιδίωξαν και θέλησαν ένα ή περισσότερα υποκείμενα (παρόλο που η μερική στιγμή του σκοπού επεμβαίνει συνεχώς στις ενεχόμενες συνειδητές δραστηριότητες), ούτε συγκεκριμένο «αποτέλεσμα» ενός συνόλου καθορίσιμων αιτιών (παρ' όλο που «αιτιακές σχέσεις» και «κίνητρα» είναι σχεδόν πανταχού παρόντα), ούτε «διαλεκτική» παραγωγή μιας ολότητας σημασιών (παρ' όλο που σημασίες αναδύονται συνεχώς σε όλα τα επίπεδα και παραπέμπουν ή μια στην άλλη).

Αυτό που γίνεται με το πράττειν της αστικής τάξης είναι ένας καινούργιος κοινωνικο-ιστορικός κόσμος εν τω γίγνεσθαι, αυτός ο κόσμος, αυτό το γίγνεσθαι κι ο ίδιος ο τρόπος αυτού του γίγνεσθαι είναι δημιουργία της αστικής τάξης μέσα από την οποία αυτή δημιουργείται σαν αστική τάξη· είναι αυτό που παρουσιάζεται σήμερα σε μας σαν ο σύγχρονος γραφειοκρατικός καπιταλιστικός κόσμος, με όλα τα νήματα του παρελθόντος που οδηγούν σ' αυτόν και δένονται μέσα σ' αυτόν (άλλα έσπασαν στον δρόμο), και όλα τα «μη πραγματικά» ακόμη νήματα που ξεκινούν από αυτόν, ορισμένα ήδη αναγνωρίσιμα, άλλα όχι, και που θα υφανθούν σ' αυτό το μέλλον που έτσι θα τα τροποποιήσει και θα τους προσθέσει κι άλλα, ενώ συγχρόνως θα εξακολουθεί αναδρομικά να τροποποιεί στην πραγματικότητα του, δηλαδή στο νόημά του, το δήθεν «ήδη δεδομένο» παρελθόν. Αυτό το πράττειν, το αναφέρουμε βέβαια σε ομάδες ανθρώπων κάθε φορά τοποθετημένων σε όμοιες καταστάσεις, και ειδικότερα σ' ένα κοινωνικά στρώμα ή, για την ακρίβεια, σε μια ακολουθία κοινωνικών στρωμάτων. Όμως αυτές οι καταστάσεις, ή τα «αντικειμενικά χαρακτηριστικά» που τους αντιστοιχούν, δεν είναι εδώ παρά οροί επισήμανσης και δεν ενοποιούνται σε μια έννοια. Για να κάνουμε από αυτά τα χαρακτηριστικά, που επιτρέπουν την επισήμανση της ακολουθίας κοινωνικών στρωμάτων για την οποία μιλούμε, μία έννοια (της οποίας θα

συνιστούσαν το βάθος), θα έπρεπε να μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι προσδίνουν στην αστική τάξη την ενότητα της (ή αν κανείς το προτιμά, ότι την εκφράζουν). Όμως αυτό είναι ψευδές, καμιά ταχυδακτυλουργία με τις «σχέσεις παραγωγής» δεν θα επέτρεπε να θεωρήσουμε σαν ενοποιήσιμα υπό την αιγίδα αυτού του όρου τα χαρακτηριστικά της κατάστασης των τεχνιτών και των εμπόρων του 13ου αιώνα, των εργοστασιαρχών του 18ου και των διευθυντών των πολυεθνικών εταιρειών του 20ου. Βέβαια, τα στρώματα που μόλις αναφέραμε επισημαίνονται από χαρακτηριστικά σχετικά με την παραγωγή (ή την οικονομία) αλλά αυτά δεν είναι μια ταυτότητα (ή ομοιότητα) κατάστασης μέσα στις σχέσεις παραγωγής· είναι μια ομοιότητα όσον άφορα τη σχέση όλων αυτών των στρωμάτων με την παραγωγή. Η επισήμανση των στρατιωτικών απ' τον βαθμό τους προϋποθέτει απλώς ότι έχουν όλοι τους μια σχέση με το στρατό, όχι ότι έχουν την ίδια θέση μέσα σ' αυτόν. Κι αυτή τη σχέση προς την παραγωγή (και την οικονομία) η ίδια η αστική τάξη είναι εκείνη που την δημιουργεί. Τα διαδοχικά στρώματα, των οποίων το πράττειν γεννά τελικά τον καπιταλιστικό κόσμο, επισημαίνονται σε σχέση με την παραγωγή· όμως αυτό ακριβώς αποτελεί μέρος αυτού που η αστική τάξη φέρνει στον κόσμο. Δεν μπορώ να ξεχωρίσω τις ινδουιστικές κάστες, τις «τάξεις» της αρχαιότητας, τις φεουδαρχικές «κοινωνικές κλάσεις» (ή «καταστάσεις», stande, etats) αναφερόμενος στην κατάσταση τους στις σχέσεις παραγωγής (ένας πολίτης των Αθηνών ή της Ρώμης δεν είναι κατ' ανάγκην, και δεν είναι εν γένει ιδιοκτήτης δούλων)· μου χρειάζονται σημεία αναφοράς θρησκευτικά, νομικοπολιτικά κλπ. Όμως από τη γέννηση της αστικής τάξης και μετά, το σημείο αναφοράς: θέση μέσα στις σχέσεις παραγωγής γίνεται πράγματι σημαντικό και τελικά κατατάσσει τα υπόλοιπα σε δεύτερο επίπεδο. Αυτό μας οδηγεί στο ουσιαστικό σημείο: ο ορισμός μιας έννοιας της τάξης που να ισχύει για όλους τους κοινωνικο-ιστορικούς σχηματισμούς σε αναφορά με τις σχέσεις παραγωγής, ισοδυναμεί με τη θέση ότι ο τύπος σχέσης που διατηρούν, μ' αυτές τις σχέσεις, οι άλλες «τάξεις» στην ιστορία είναι ουσιαστικά ταυτός με αυτόν που διατηρεί η αστική τάξη, πράγμα ψευδέστατο, αφού η αστική τάξη είναι η «τάξη» μέσω της οποίας η σχέση προς την παραγωγή έρχεται στην ιστορία σαν σχέση θεμελιώδης, η «τάξη» της οποίας η υπόθεση είναι η παραγωγή (the business of the united states is business), η «τάξη» που ορίζεται η ίδια σαν ουσιαστικά απορροφημένη απ' την παραγωγή και στραμμένη σ' αυτήν πράγμα που δεν ισχύει ασφαλώς για τους φεουδάρχες άρχοντες, τους πολίτες στην αρχαιότητα ή τους ασιάτες δεσπότες και την «γραφειοκρατία» τους- και που ορίζει έργω τους ανθρώπους και τις σχέσεις τους άρα, την κοινωνική πραγματικότητα, άρα την πραγματικότητα, εκτός ίσως από ένα σημείο στο άπειρο- σε αναφορά με την παραγωγή· πράγμα που κάνει ανάμεσα στ' άλλα ότι ο Μαρξ, βυθισμένος ο ίδιος στην αστική κοινωνία, δεν μπορεί να δει το σύνολο της προηγούμενης ιστορίας παρά μόνον από αυτή τη σκοπιά, ότι δηλαδή η παραγωγή είναι η κεντρική και καθοριστική υπόθεση της κοινωνίας. Και θα ήταν μάταιο να επαναφέρουμε εδώ, όπως κάνει πράγματι ο Μαρξ, το γνωστό εγελιανό μοτίβο, λέγοντας ότι αυτή η σχέση προς την παραγωγή ήταν πάντοτε θεμελιώδης, κι ότι ο νεωτερισμός της αστικής τάξης συνίσταται στο ότι την κατέστησε ρητή. Το ίδιον -και στα μάτια του Μαρξ το «προνόμιο»- της καπιταλιστικής εποχής είναι ακριβώς η άνευ προηγουμένου ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και η καταστροφή κάθε άλλου ενδιαφέροντος, μέτρου, αξίας στην κοινωνική ζωή· πράγμα που είναι στην πραγματικότητα αδύνατο χωρίς ριζική μεταβολή της σχέσης της συγκεκριμένης «τάξης» (και όλων των άλλων) προς την παραγωγή και τις άλλες σφαίρες της κοινωνικής ζωής, μεταβολή που ανάγει τον Νόμο και τους Προφήτες στο Συσσωρεύετε, συσσωρεύετε... Ακόμη κι αν παραδεχθούμε ότι η επικράτηση άλλων τάξεων στην ιστορία επιβλήθηκε σαν αποτέλεσμα μιας κατάστασης των παραγωγικών δυνάμεων (πράγμα που είναι ψευδές), είναι φανερό ότι η αστική τάξη επιβλήθηκε επιβάλλοντας την ανάπτυξη αυτών των δυνάμεων σε όλη την κοινωνία. Ας προσθέσουμε πως τίποτα στην αρχική της «αντικειμενική» κατάσταση δεν υποχρεώνει την αστική τάξη να κάνει κάτι τέτοιο.

Είναι το ίδιο αν πούμε ότι το πράττειν και πράττεσθαι της αστικής τάξης δεν μπορούν να συλληφθούν πάρα μόνο σε αναφορά με τις φαντασιακές σημασίες που την πληρούν, που τις ενσαρκώνει και «πραγματώνει», και οι όποιες μπορούν να αναγνωσθούν πάνω σ' αυτό το πράττειν και πράττεσθαι. Μ' αυτή την έννοια, επιφανείς εκπρόσωποι της απόλυτης μοναρχίας ή ακόμα και μονάρχες, ευγενείς και γαιοκτήμονες, μεταρρυθμιστές της

θρησκείας, ιδεολόγοι και επιστήμονες μπορούν να «ανήκουν» και «ανήκαν» στην αστική τάξη εξίσου και συχνά πολύ περισσότερο από ολόκληρες μάζες εμπόρων και μικρών αφεντικών. Η αστική κοινωνικο-ιστορική μεταμόρφωση δεν είναι δυνατή καθ' εαυτήν και κατανοητή από εμάς παρά μόνο σε σχέση με το μάγμα των κοινωνικών φαντασιακών σημασιών που γεννά η αστική τάξη κι οι οποίες την κάνουν αστική τάξη. Συνίσταται πράγματι αυτή η μεταμόρφωση στο έξης, ότι σε μια ολόκληρη γεωγραφική περιοχή και για μια ολόκληρη περίοδο, το πράττειν των ανθρώπων καθιστά δυνατά, πράγματα μέχρι τότε αδύνατα (κοινωνικά), και λογικά, πράγματα μέχρι τότε παράλογα και ακατανόητα, ενοργανώνεται σε καινούργια μέσα προσανατολισμένα σε σκοπούς χωρίς νόημα σύμφωνα με τα μέχρι τότε παραδεκτά κριτήρια, εφευρίσκει νέες κοινωνικές διαρθρώσεις για να οργανωθεί, μύθους και ρητές ιδέες μέσα από τα οποία προσανατολίζεται, στοχάζεται και δικαιώνει τον εαυτό του. Αυτό δε το πράττειν δεν είναι αυτό που είναι σαν μετατόπιση μορίων μέσα σ' ένα δήθεν απόλυτο φυσικό σύμπαν· είναι αυτό που είναι μέσω όλων αυτών που δεν «είναι», των απεριόριστων και μερικά απροσδιόριστων σχέσεων του με τα αντικείμενα, αλλά επίσης και με τις πράξεις άλλων ανθρώπων, κι ακόμα περισσότερο, με τη συλλογική και ανώνυμη δραστηριότητα που μέσα της είναι συνεχώς βυθισμένο, με τους ρητούς στόχους που βάζει στον εαυτό του, αλλά επίσης, και κυρίως, με την ατέλειωτη αλυσίδα των αποτελεσμάτων του πάνω στην οποία δεν κυριαρχεί ποτέ, μ' αυτό που, στο δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο, το καθιστά λογικό ή παράλογο, αποτελεσματικό ή μάταιο, αξιέπαινο ή εγκληματικό. Είναι αυτό που είναι μέσω όλων των παραπομπών σ' αυτό που δεν είναι: είναι αυτό που είναι μέσα από τη σημασία του. Ο Μαρξ έλεγε ότι μια μηχανή δεν είναι από μόνη της κεφάλαιο, όπως το χρυσάφι δεν είναι από μόνο του χρήμα. Μια μηχανή είναι κεφάλαιο μόνο με την ένταξη της σε ένα δίκτυο καπιταλιστικών οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Αυτή είναι η σημασία-κεφάλαιο της μηχανής, την οποία μπορεί να χάσει (ή να αποκτήσει) σε συνάρτηση με γεγονότα που δεν έχουν σχέση με τις φυσικές και τεχνικές ιδιότητες της. Το ίδιο μια κίνηση, ή μια σειρά από κινήσεις, δεν είναι ποτέ από μόνες τους εργασία. Αυτές οι σημασίες δεν σχηματίζουν ούτε «σύνολο» ούτε «ιεραρχία», δεν υπακούουν στις συνηθισμένες λογικές σχέσεις (ανήκειν ή εγκλεισμός, σχέσεις διατάξεως ή άλλες)· η μόνη σχέση που μεταφέρουν πάντα είναι η απλή μεταβατική σχέση, η παραπομπή. Γι' αυτόν τον λόγο, και γιατί δεν μπορούμε να τις μεταχειριστούμε σαν «διακεκριμένα και ορισμένα στοιχεία», τις ονομάζω μάγμα. Αυτό ήδη υποδεικνύει ότι δεν πρόκειται για ορθολογικές σημασίες (που θα έπρεπε τότε να μπορούσαν να κατασκευαστούν από λογικές πράξεις και να μεταφέρουν σχέσεις στις οποίες να είναι δυνατό να τεθεί ζήτημα αληθούς ή μη αληθούς, πράγμα που δεν έχει νόημα: η σχέση δουλοπάροικος-αφέντης είναι αυτή που είναι, δεν μπορεί ούτε να «θεμελιωθεί», ούτε να «ανασκευασθεί»). Δεν πρόκειται επίσης για σημασίες «του πραγματικού», για αφηρημένες παραστάσεις αυτού που είναι, γιατί ακριβώς μέσα απ' αυτές αυτό που είναι παριστάνεται έτσι όπως παριστάνεται, κι ακόμα τελικά, μέσα απ' αυτές ένα οποιοδήποτε πράγμα είναι κοινωνικά.

Είναι τέλος το ίδιο αν πούμε ότι το πράττειν της αστικής τάξης γεννά έναν καινούργιο ορισμό της πραγματικότητας, αυτού που λογαριάζουμε κι αυτού που δεν λογαριάζουμε -και που συνεπώς δεν υπάρχει- (περίπου: αυτού που λογαριάζουμε κι αυτού που δεν μπορεί να μπει στα βιβλία των λογαριασμών)· of what does matter and what does not, όπως το λένε τόσο καλά οι Εγγλέζοι, που πάει να πει: αυτού που είναι ύλη κι αυτού που δεν είναι ύλη. Καινούργιο ορισμό που δεν είναι γραμμένος στα βιβλία, αλλά στη δράση των ανθρώπων, στις σχέσεις τους, στην οργάνωση τους, στην αντίληψη που έχουν του υπάρχοντος, στη βλέψη τους αυτού που αξίζει -και φυσικά επίσης στην υλικότητα των αντικειμένων που παράγουν, που χρησιμοποιούν, που καταναλώνουν. Αυτό το πράττειν είναι λοιπόν θέσμιση μιας καινούργιας πραγματικότητας, ενός καινούργιου κόσμου κι ενός καινούργιου κοινωνικο-ιστορικού τρόπου ύπαρξης. Αυτή η θέσμιση -που εκτυλίσσεται η ίδια επί αιώνες, και δεν έχει ακόμη τελειώσει- είναι εκείνη που υποτείνει και ενοποιεί το αναρίθμητο πλήθος δευτερογενών θεσμών, των θεσμών με την τρέχουσα έννοια του όρου, μέσα στους οποίους και μέσα από τους οποίους ενοργανώνεται: από την καπιταλιστική επιχείρηση στον στρατό του Lazare Carnot, από το «κράτος δικαίου» στην δυτική επιστήμη, από το εκπαιδευτικό σύστημα στην τέχνη για τα Μουσεία, από τον δικαστή σαν Paragraphen-automat στον ταιϋλορισμό. Μόνον μέσα από την αναφορά τους σ' αυτήν, ο τρόπος θέσμισης,

αλλά και το περιεχόμενο των θεσμισμένων σημασιών και η συγκεκριμένη οργάνωση των ειδικών θεσμών της καπιταλιστικής εποχής, μπορούν να συλληφθούν στην ιστορική τους ιδιομορφία.

Αυτή η θέσμιση είναι δημιουργία: καμιά αιτιακή ανάλυση δεν θα μπορούσε να την «προβλέψει» από την προηγούμενη κατάσταση, καμιά ακολουθία λογικών πράξεων δεν θα μπορούσε να την παραγάγει από έννοιες. Προφανέστατα, αναδύεται μέσα σε μια δεδομένη κατάσταση, ανάμεσα στις ακόμα ζωντανές δημιουργίες του παρελθόντος από τις όποιες ξαναχρησιμοποιεί μια αναρίθμητη ποσότητα, παραμένει για πολύν καιρό υποδουλωμένη σε ορισμένες από αυτές. Όμως, καθώς το θεσμίζον πράττειν της αστικής τάξης εξακολουθεί τον δρόμο του, το νόημα εκείνων που στην αρχή διατηρήθηκαν από το παρελθόν μετασχηματίζεται, βαθμιαία ή με άλματα, είτε με τρόπο «καταστροφικό» (όπως ο χριστιανισμός με τη Μεταρρύθμιση), είτε ανεπαίσθητα, με την ένταξη του σ' ένα καινούργιο δίκτυο σχέσεων και σε μια καινούργια πραγματικότητα. Το πιο χτυπητό παράδειγμα της δεύτερης περίπτωσης είναι η μοίρα του «λόγου» που έγινε «ορθολογικότητα», και μετά «εξορθολογισμός» μέσα σε μια μακρά διαδικασία στην οποία ο Leibniz μετέχει εξίσου με τον Arkwright και ο Γ. Κάντορ εξίσου με τον Χένρυ Φορντ. Cum homo calculat, fiat I.B.M. Μοίρα που δεν θα μπορέσει να γίνει κατανοητή παρά μόνον όταν σκεφθούμε την «ορθολογικότητα» της σύγχρονης εποχής σε στενή σύνδεση με την κεντρική φαντασιακή σημασία που η αστική τάξη, μέσα και χάρη στο πράττειν της, φέρνει και επιβάλλει στον κόσμο: την απεριόριστη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτή δε η σημασία είναι απολύτως καινούργια: βέβαια, συλλέκτες πλούτου και αποθησαυριστές υπήρξαν από αμνημονεύτων χρόνων, και ξέρουμε ότι ο Αριστοτέλης γνωρίζει την απεριόριστη χρηματιστική, την κτήση για την κτήση, και την επικρίνει σαν φθορά του οικονομικού. Ξέρουμε όμως επίσης ότι στην περίπτωση της αστικής τάξης δεν πρόκειται για την απεριόριστη κτήση γενικά αλλά μια κτήση που πρέπει (και μπορεί) να πραγματοποιηθεί όχι σαν αφαίρεση ενός μέγιστου μέρους από ένα σταθερό σύνολο, αλλά σαν ομαλή ανάπτυξη και επέκταση, ότι είναι αδύνατη χωρίς τον συνεχή μετασχηματισμό των ήδη κεκτημένων παραγωγικών δυνάμεων και του τρόπου αξιοποίησης τους, ότι δεν ανέχεται κανέναν εξωτερικό κοινωνικό περιορισμό, ότι δεν μπορεί να παραμείνει ειδική δραστηριότητα κάποιου ή κάποιων αλλά πρέπει να γίνει μετασχηματισμός και ανατροπή όλων των σφαιρών της κοινωνικής ζωής τις οποίες υποτάσσει στη «λογική» της απεριόριστης επέκτασης της παραγωγής -και, βέβαια, συνεχής μετασχηματισμός και συνεχής ανατροπή των εργαλείων, των αντικειμένων και της ίδιας της οργάνωσης της παραγωγής. Όλα αυτά ούτε επαναλαμβάνουν, γενικεύουν, ή ιδιαιτεροποιούν προηγούμενες ιστορικές καταστάσεις, ούτε συνάγονται με απαγωγή ή «παραγωγή» από αυτές, και δεν ήταν δυνατό να τα προαναγγείλει ή να τα φανταστεί κάποιος ποιητής ή φιλόσοφος μιας περασμένης εποχής.

Το πράττειν της αστικής τάξης είναι φαντασιακή δημιουργία, ορατή σαν θέσμιση του καπιταλισμού.

Γι' αυτό λοιπόν το ιστορικό αντικείμενο, την αστική τάξη, δεν διδασκόμεθα τίποτα υποβάλλοντας το σε μια καθολική έννοια, την δήθεν έννοια της «τάξης». Μια τέτοια υπαγωγή, είτε είναι τυπική και κενή (μια και η «έννοια» δεν είναι παρά η ένωση των όρων επισήμανσης), είτε είναι απατηλή (με την ταύτιση αντικειμένων που δεν μπορούν να ταυτισθούν)· τόσο δε μάλλον απατηλή, που η μαρξιστική έννοια της τάξης δεν είναι τίποτε άλλο από μια αφαίρεση ορισμένων όψεων μιας πραγματικότητας, όψεων που η ίδια η αστική τάξη δημιούργησε για πρώτη φορά. Να σκεφτόμαστε την αστική τάξη σαν «τάξη» με την έννοια που δίνει ο Μαρξ, σημαίνει ή ότι δεν σκεφτόμαστε τίποτα, ή ότι ξαναβρίσκουμε, μεταμφιεσμένο σε καθολικό, αυτό που είχε ήδη (και εν μέρει κακώς) εξαχθεί από αυτό το αντικείμενο και που στην πραγματικότητα αντιστοιχεί στις ιδιαιτερότητες αυτού του αντικειμένου.

Και τώρα πια ας εξετάσουμε αυτό που αποτελεί το πραγματικό μας ζήτημα· ό,τι προηγήθηκε προετοίμασε απλώς αυτή την εξέταση. Τι είναι η εργατική τάξη, το εργατικό κίνημα, η ιστορία του; Ποια είναι η σχέση ανάμεσα στους λουδδίτες, τους Κανούτους, τους εργάτες του Πόζναν και της Βουδαπέστης το 1956, τη μορφή της γενικής απεργίας, τον θεσμό των συνδικάτων, την F.A.I., τους Wobblies, τον Μαρξ, τον Μπακούνιν, τις άγριες απεργίες; Τι είναι αυτό που εδώ και αιώνες -από τα λαϊκά κινήματα των ιταλικών και φλαμανδικών πόλεων στην αρχή της Αναγέννησης- ποιείται-πράττεται σαν εργατική τάξη και εργατικό κίνημα; Με ποια έννοια

μπορούμε να μιλούμε, με τρόπο όχι περιγραφικό και ονομαστικό, για μια εργατική τάξη, για ένα εργατικό κίνημα; Δύο ουσιαστικές παρατηρήσεις καθιστούν πολυπλοκότερη εδώ την θεωρητική κατάσταση.

Η πρώτη είναι ότι για μας η εργατική τάξη (όπως εξάλλου, αν και με διαφορετικό τρόπο, ο καπιταλισμός και η σύγχρονη γραφειοκρατία) δεν είναι απλώς ένα «ιστορικό αντικείμενο», όπως η Αυτοκρατορία των Ίνκα ή η ρομαντική μουσική. Το ζήτημα της εργατικής τάξης και του εργατικού κινήματος συμπίπτει (εν πάση περιπτώσει συνέπεσε για μεγάλο διάστημα) με το πρόβλημα της κρίσης της κοινωνίας όπου ζούμε και της πάλης που διεξάγεται μέσα σ' αυτή, με το πρόβλημα της μεταβολής της, με λίγα λόγια με το πολιτικό ζήτημα που τίθεται σήμερα. Το πρόβλημά μας δεν είναι λοιπόν απλώς το επιστημολογικό ή φιλοσοφικό πρόβλημα που αφορά την ενότητα και τον τρόπο του είναι αυτού του «αντικειμένου». Δεν μπορούμε με κανένα τρόπο να ξεχωρίσουμε το ερώτημα: τι είναι το προλεταριάτο, από τό ερώτημα: τι είναι η πολιτική σήμερα. Γιατί αυτή η τελευταία δεν είναι για μας νοητή, παρά μόνον στην προοπτική μιας ριζικής μεταμόρφωσης της κοινωνίας και το πρόταγμα (projet) μιας τέτοιας μεταβολής αναδείχθηκε ιστορικά, διαρθρώθηκε, διατυπώθηκε μέσα στην ιστορία του εργατικού κινήματος, και από αυτήν.

Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι αυτή η σύνδεση έγινε ακριβώς όπως ξέρουμε, και μ' έναν καθορισμένο τρόπο, από τον μαρξισμό, που όχι μόνο διατείνεται ότι κατέχει την απάντηση στο ερώτημα: τι είναι μια τάξη, τι είναι το προλεταριάτο, αλλά επίσης αναθέτει σ' αυτό την μεταβολή της κοινωνίας σαν ιστορική του αποστολή και διακανονίζει έτσι το πρόβλημα της πολιτικής γενικά, εφόσον αυτή είναι στο έξης η δραστηριότητα που προετοιμάζει και πραγματοποιεί την άνοδο του προλεταριάτου στην εξουσία, κι έτσι την οικοδόμηση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας. Με άλλους όρους: η (επαναστατική) πολιτική σήμερα είναι αυτή που εκφράζει και εξυπηρετεί τα άμεσα και ιστορικά συμφέροντα του προλεταριάτου. Ο ίδιος όμως ο μαρξισμός εξάσκησε μια σημαντική επίδραση στο εργατικό κίνημα -και υπέστη με τη σειρά του μια εξίσου σημαντική επίδραση- και τα δύο συνέπεσαν σχεδόν σε ορισμένες χώρες για μεγάλες περιόδους, χωρίς παρ' όλα αυτά ούτε στιγμή να μπορούμε να τα ταυτίσουμε. Είναι αδύνατο να μιλήσουμε γι' αυτά σαν να ήταν ένα και το αυτό και αδύνατο να μιλήσουμε για το ένα χωρίς να μιλήσουμε για το άλλο, να αγνοήσουμε τη μαρξιστική αντίληψη για το προλεταριάτο, να δεχθούμε την αξίωση του να αποτελεί την αντίληψη του προλεταριάτου, και ακόμη να την απορρίψουμε τελείως εφόσον με μια έννοια και εν μέρει, ορισμένες στιγμές, πραγματικά υπήρξε αντίληψη του προλεταριάτου. Μπροστά σε μια τέτοια περιπλοκή μιας κατάστασης που μέσα της ενέχεται αναγκαστικά και πολλαπλά αυτός που μιλάει, δεν υπάρχει άποψη που να εξασφαλίζει την κυριαρχία του πεδίου (εάν κάτι τέτοιο είναι ποτέ δυνατό), ούτε τρόπος έκθεσης που επιβάλλεται ξεκάθαρα. Μας φαίνεται προτιμότερο ν' αρχίσουμε απ' τα σημεία που μπορεί να είναι πιο οικεία στον αναγνώστη.

Κατά την αντίληψη του Μαρξ, το προλεταριάτο ταξινομείται με μια καταστατική θέση (status), καθοριζόμενη «αντικειμενικά» σύμφωνα με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής -είναι τάξη «καθ' εαυτήν», όπως θα πει αργότερα ο Τρότσκι. Είναι συγχρόνως τάξη που καθορίζεται από τον ιστορικό της «ρόλο», την ιστορική «λειτουργία» ή «αποστολή» της: την κατάργηση / ξεπέρασμα της ταξικής κοινωνίας και την οικοδόμηση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας· τάξη που θα καταστεί λοιπόν τάξη «δι' εαυτήν» καταργούμενη αυτοστιγμεί σαν τάξη. Όμως ποια είναι η σύνδεση των δύο όρων, και πώς πρέπει να πραγματοποιηθεί το πέρασμα από τον ένα στον άλλο -μια και είναι εξίσου προφανές ότι ούτε το 1847 ήταν ούτε το 1973 είναι το προλεταριάτο «τάξη δι' εαυτήν»; Εάν συνέβαινε να υπάρχει ένα τέτοιο πέρασμα, είναι φανερό πως εκεί θα βρισκόταν το αληθινό νόημα της ιστορίας του προλεταριάτου, της ιστορίας του εργατικού κινήματος.

Όμως πώς ξέρουμε ότι ένα τέτοιο πέρασμα πρέπει να συντελεσθεί, ή τουλάχιστον ότι το προλεταριάτο εμπεριέχει την πραγματική δυνατότητα αυτού του περάσματος; Με άλλα λόγια, τι μπορούμε να πούμε, μένοντας μέσα στη μαρξιστική αντίληψη, για την ιστορία του εργατικού κινήματος; Η διαπίστωση είναι εντυπωσιακή: δεν μπορούμε να πούμε τίποτα, εκτός βέβαια από το ότι κατέχουμε a priori το νόημα αυτής της ιστορίας. (Δεν μιλάω προφανώς εδώ για την περιγραφή και την ανάλυση των γεγονότων). Το «αντικειμενικό status» του προλεταριάτου είναι εκείνο μίας τάξης υπό εκμετάλλευση και καταπίεση· σαν τέτοια τάξη μπορεί να

αγωνιστεί, και αγωνίζεται, κατά της εκμετάλλευσης καταπίεσής της (ας παρατηρήσουμε ότι δεν ήταν καθόλου a priori αναγκαίο αυτή η πάλη ν' αποκτήσει τις διαστάσεις, τη δύναμη και το περιεχόμενο που την χαρακτήρισαν: μια τάξη που υφίσταται την εκμετάλλευση μπορεί να παραμείνει στο στάδιο των παροδικών και αδύναμων εξεγέρσεων, να εφεύρει μια νέα θρησκεία κλπ.). Γιατί όμως αυτή η πάλη πρέπει αναγκαστικά να μεταμορφωθεί από «άμεση» σε «ιστορική»; Να ξεπεράσει τα πλαίσια της υπάρχουσας κοινωνίας και να οδηγήσει στην οικοδόμηση μιας νέας -και ποιας; Με λίγα λόγια: γιατί το προλεταριάτο, εξαιτίας της κατάστασης του, είναι, ή πρέπει να γίνει, επαναστατική τάξη, και για ποια επανάσταση πρόκειται;

Θα ήταν μάταιο ν' αναζητήσουμε μιαν απάντηση σε μια «αντικειμενική» δυναμική (ή μάλλον μηχανική) των αντιφάσεων και της κατάρρευσης του καπιταλισμού. Έκτος από το ότι μια τέτοια δυναμική είναι ένα όνειρο, δεν έχουμε καμιά εκ των προτέρων εγγύηση πώς μια «κατάρρευση» του καπιταλισμού θα την διαδεχόταν αυτόματα η εμφάνιση μιας αταξικής κοινωνίας (θα μπορούσε κάλλιστα να επιφέρει την «καταστροφή των δύο ανταγωνιζομένων τάξεων», για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση του Μαρξ)· δεν μπορούμε να συλλάβουμε αυτή την εμφάνιση χωρίς τη μεσολάβηση της δράσης των ανθρώπων, άρα εδώ του προλεταριάτου, και έτσι αναγόμαστε στο προηγούμενο ζήτημα.

Μάταιο θα ήταν επίσης να επικαλεσθούμε τα αποτελέσματα της διαδικασίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου, μέσα από τα οποία «αυξάνεται η αθλιότητα, η καταπίεση, η σκλαβιά, ο εξευτελισμός, αλλά επίσης και η αντίσταση της εργατικής τάξης, που ασταμάτητα διογκώνεται και όλο και περισσότερο πειθαρχείται, ενώνεται και οργανώνεται από τον ίδιο τον μηχανισμό της καπιταλιστικής παραγωγής» (Το Κεφάλαιο, Πρώτος τόμος. Κεφ. XXXII). Πειθαρχείται, ενώνεται και οργανώνεται με τι σκοπό, με ποιους στόχους που να ξεπερνούν την πάλη κατά της αθλιότητας και της εκμετάλλευσης; Την απαλλοτρίωση των καπιταλιστών; Και για ποια νέα οργάνωση της κοινωνίας και της παραγωγής;

Ότι αυτά τα ερωτήματα, ακόμα και μέσα στον μαρξισμό, δεν είναι ούτε τετριμμένα, ούτε λελυμένα το δείχνει το πολύ γνωστό γεγονός ότι μαρξιστές όπως ο Κάουτσκυ και ο Λένιν τους έδωσαν «αρνητική» απάντηση: αν θεωρηθεί απ' την «αντικειμενική» του κατάσταση, το προλεταριάτο, ισχυρίζονται, δεν είναι επαναστατική τάξη, είναι μόνον ρεφορμιστική («τρεϊντγιουνιονιστική»). Η επαναστατική συνείδηση εισάγεται στο προλεταριάτο «από έξω», από τους σοσιαλιστές ιδεολόγους που σαν τέτοιοι προέρχονται από την αστική τάξη. Πριν βιαστούμε να καταδικάσουμε αυτή τη θέση, θα έπρεπε να δούμε τι είναι εκείνο μέσα στον μαρξισμό που της αντιτίθεται, και κυρίως εκείνο που θα μπορούσε να της αντιτεθεί, και ν' αναρωτηθούμε μήπως θέση και αντίθεση συμμερίζονται τα ίδια αιτήματα και κινούνται στο ίδιο σύμπαν της σκέψης.

Πράγματι, δύσκολα μπορούμε ν' αμφισβητήσουμε ότι επιφανειακά, στην συντριπτική τους πλειονότητα, οι ρητές εκδηλώσεις της πάλης του προλεταριάτου υπήρξαν και παραμένουν «τρεϊντγιουνιονιστικές» και «ρεφορμιστικές». Μπροστά σε μερικές επαναστάσεις ή μεγάλες πολιτικές κινητοποιήσεις ανά αιώνα, μπορούμε να μετρήσουμε δεκάδες χιλιάδες διεκδικητικές απεργίες κάθε χρόνο. Και, όποιο κι αν είναι το περιεχόμενο και ο χαρακτήρας της, η συμμετοχή των εργατών στα συνδικάτα (ή στα «ρεφορμιστικά» κόμματα) ή η ενίσχυση που παρέχεται σ' αυτά, υπήρξε και παραμένει ασύγκριτα πιο μαζική από την ένταξή τους σε πολιτικές οργανώσεις που επικαλούνται τη σοσιαλιστική επανάσταση. Έχει αντιταχθεί σ' αυτό ότι σε πολυάριθμες περιπτώσεις η εργατική τάξη δημιούργησε πρώτα πολιτικές οργανώσεις που με τη σειρά τους γέννησαν τα συνδικάτα. Το επιχείρημα δεν έχει καμιά αξία, εάν είναι ακριβές ότι αφού δημιουργήθηκαν, αυτά τα συνδικάτα και οι αντίστοιχοι διεκδικητικοί αγώνες, απορρόφησαν τον περισσότερο καιρό τα κεντρικά ενδιαφέροντα της εργατικής τάξης. Πράγματι, η λενινιστική θέση δεν αφορά τη χρονολογία, αλλά το ουσιαστικό περιεχόμενο των «αυθόρμητων» τάσεων της εργατικής τάξης. Άλλωστε, αυτό το επιχείρημα μπορεί εύκολα να αντιστραφεί. Από που βγαίνουν αυτά τα κόμματα κι αυτοί οι πολιτικοί αγωνιστές; Γεννήθηκαν απ' τον καθαρό εργατικό αυθορμητισμό; Ένας συνεπής λενινιστής (κι έχει μικρή πράγματι σημασία αν ο Λένιν εγκατέλειψε αργότερα, όπως βεβαιώνει ο Τρότσκι, τις θέσεις του Τι να Κάνουμε) θα απαντούσε πώς η ανασκευή του επιχειρήματος επιβεβαιώνει μάλλον αυτά που λέει: από μόνη της κι «αυθόρμητα», η εργατική τάξη δεν μπορεί να φτάσει παρά

το πολύ μέχρι μια τρεϊντγιουνιονιστική συνείδηση και δραστηριότητα· ορισμένες φορές δεν μπορεί να κάνει ούτε κι αυτό και τότε η επέμβαση των πολιτικών οργανώσεων και αγωνιστών είναι αναγκαία για να το καταφέρει, Είναι πολιτικές αυτές οι οργανώσεις και πολιτικοί αυτοί οι αγωνιστές (όποια κι αν είναι η «εμπειρική» κοινωνική καταγωγή τους, έστω και τελείως «εργατική») στο μέτρο που ορίζονται ρητά σε αναφορά προς μια μόνιμη οργάνωση και δραστηριότητα, μια βλέψη της εξουσίας, ένα πρόγραμμα οικονομικο-κοινωνικού μετασχηματισμού, μια γενική αντίληψη για την κοινωνία, μια ιδεολογία. Έτσι, είναι, και δεν μπορούν παρά να είναι, το προϊόν της κουλτούρας της εποχής -δηλαδή της αστικής κουλτούρας. Σε τι χρησιμεύει η επίκληση του ρόλου των πολιτικών οργανώσεων στην συγκρότηση των γερμανικών συνδικάτων, όταν η δημιουργία αυτών των οργανώσεων σημαδεύτηκε από την αποφασιστική επιρροή ατόμων όπως ο Μαρξ, ο Λασάλ, κι άλλοι λιγότερο γνωστοί, πίσω από τους οποίους στέκουν, όπως ξέρουμε, ο γερμανικός ιδεαλισμός και η αγγλική πολιτική οικονομία; (Δεν θα τα μεταμορφώναμε σε προϊόντα του προλεταριάτου, ακόμα τα έργα του Σαίν Σιμόν και του Φουρριέ, προσθέτοντας τον γαλλικό ουτοπικό σοσιαλισμό;) Με λίγα λόγια: χωρίς επαναστατική θεωρία δεν υπάρχει επαναστατική πολιτική -κι αυτή τη θεωρία δεν την γεννά το προλεταριάτο σαν τέτοιο.

Και τι αντιτάσσεται σ' αυτή την αντίληψη; Ο Τρότσκι έγραφε σ' ένα από τα τελευταία κείμενα του: «ο επιστημονικός σοσιαλισμός είναι η συνειδητή έκφραση της στοιχειώδους και ενστικτώδους τάσης του προλεταριάτου να ανοικοδομήσει την κοινωνία σε κομμουνιστικές βάσεις». Ωραία φράση που δημιουργεί περισσότερα προβλήματα απ' όσα επιλύει. Ποιο είναι το νόημα και η προέλευση αυτής της «στοιχειώδους (ο όρος δεν αναφέρεται προφανώς στο «απλό», αλλά στο Ύδωρ, το Πυρ, κλπ.) και ενστικτώδους τάσης»; Μήπως το προλεταριάτο προκύπτει από μια γενετική μετάλλαξη του είδους, που το έχει εξοπλίσει με νέα ένστικτα και τάσεις; Χωρίς να φιλονικούμε για τις λέξεις, είναι άραγε υπερβολικά να ρωτήσουμε σε τι στηρίζεται ο «επιστημονικός σοσιαλισμός» για να αυτοανακηρύσσεται επιστημονικά σαν συνειδητή έκφραση των στοιχειωδών και ενστικτωδών τάσεων μιας κοινωνικής κατηγορίας; Και, αν αυτές οι τάσεις αναδύονται σαν απάντηση στην κατάσταση αυτής της κατηγορίας μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, γιατί αυτή η κατάσταση απαιτεί ή επάγεται αυτήν την απάντηση, που πρέπει τελικά να οδηγήσει στην «ανοικοδόμηση της κοινωνίας σε κομμουνιστικές βάσεις»; Τέλος, ποιος, και βάσει τίνος, αποκρυπτογραφεί αυτές τις τάσεις και αναγνωρίζει μέσα τους το «στοιχειώδες» και το «ενστικτώδες», των οποίων η δική του μέθοδος αποκρυπτογράφησης είναι η «συνειδητή έκφραση»;

Ανίκανη να μπορέσει να δείξει και ν' αναπαραγάγει τη δική της γέννηση από την κατάσταση και τη δραστηριότητα του προλεταριάτου -πράγμα που προφανώς δεν θα μπορούσε να κάνει- αυτή η αντίληψη παραμένει στο ίδιο έδαφος με τη λενινιστική, και φανερώνει την ίδια αντινομία. Μέσα στην λενινιστική αντίληψη, τα «ιστορικά συμφέροντα» του προλεταριάτου δεν μπορούσαν ούτε να κατανοηθούν ούτε και να διατυπωθούν από το ίδιο το προλεταριάτο, αλλά από μια θεωρία αστικής προέλευσης. Στην τροτσκιστική η «συνειδητή έκφραση» της «στοιχειώδους και ενστικτώδους τάσης του προλεταριάτου» γεννήθηκε πάνοπλη, χωρίς να περιμένει τις διεργασίες αυτής της τάσης. Και στις δύο περιπτώσεις η ίδια τερατωδώς ανιστορική στάση εκδηλώνεται: με μια έννοια, σε όλη τη διάρκεια της καπιταλιστικής περιόδου και των εργατικών αγώνων που τη σημαδεύουν, τίποτα δεν συμβαίνει πραγματικά. Στη μια περίπτωση το κόμμα, βοηθημένο από τις αντικειμενικές συνθήκες κατορθώνει να εντυπώσει στους εργάτες τις σοσιαλιστικές αλήθειες στις οποίες η επιστήμη του τού είχε απ' την αρχή επιτρέψει να φτάσει· στην άλλη η «στοιχειώδης και ενστικτώδης τάση» κατορθώνει να αρθεί στο ύψος της «συνειδητής της έκφρασης» η οποία προ πολλού είχε προηγηθεί απ' αυτήν. Το ίδιο συμβαίνει και με τη Ρόζα. Μπορούμε να θαυμάσουμε το αίσθημα και το πάθος της διακήρυξης της: «Τα λάθη ενός αληθινά επαναστατικού κινήματος είναι απείρως γονιμότερα και πολυτιμότερα, από ιστορική άποψη, από το αλάθητο της καλύτερης Κεντρικής Επιτροπής». Οφείλουμε να επικροτήσουμε την πολεμική-πολιτική της θέση, αλλά επίσης ν' αναρωτηθούμε τι είναι αυτά τα λάθη κι αυτό το αλάθητο (με εισαγωγικά ή χωρίς, ειρωνικά ή μη). Εάν υπάρχει επιστημονικός σοσιαλισμός, όπως πάντα πίστευε η Ρόζα, δεν υπάρχει καταστατική θέση για τα «λάθη» των μαζών (εκτός ακριβώς από εκείνη του λάθους), δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνον παιδαγωγική ανοχή: το παιδί

θα μάθει καλύτερα αν βρει τη λύση μόνο του, έστω κι αν σφάλει καμιά φορά καθ' οδόν· η οδός όμως υπάρχει και η λύση είναι γνωστή. Δεν μπορούμε να μιλούμε για διαδικασίες δοκιμών και λαθών παρά μόνον αν γνωρίζουμε αυτό σε σχέση με το οποίο υπάρχει δοκιμή και λάθος.

Το ίδιο ισχύει και για τον Μαρξ. «Οι προλεταριακές επαναστάσεις... κρίνουν οι ίδιες τον εαυτό τους συνεχώς, επανέρχονται σε αυτό που φαίνεται να έχει ήδη συντελεσθεί για να τα ξαναρχίσουν πάλι, χλευάζουν ανελέητα τους δισταγμούς, τις αθλιότητες και τις αδυναμίες των πρώτων τους προσπαθειών... οπισθοχωρούν μπροστά στην απεραντοσύνη των σκοπών τους, ως τη στιγμή που... κάθε επιστροφή προς τα πίσω γίνεται αδύνατη και οι ίδιες οι περιστάσεις φωνάζουν: Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα.»

Όμως αυτοί οι απέραντοι σκοποί, μπρος στους οποίους υποχωρούν οι προλεταριακές επαναστάσεις, δεν έκαναν να υποχωρήσει η σκέψη μας που τους γνωρίζει ήδη, και η οποία πηδάει τακτικά στη θεωρητική της Ρόδο. «Στη γνώση, ο σκοπός είναι ορισμένος εξίσου αναγκαία όσο και η σειρά της προόδου», έλεγε ήδη ο Χέγκελ. Σ' αυτές τις συνθήκες, η ιστορία του προλεταριάτου δεν μπορεί να είναι, στην καλύτερη περίπτωση, παρά ένα εκπαιδευτικό μυθιστόρημα, η αφήγηση των χρόνων της μαθητείας του. Όσο για το περιεχόμενο των χρόνων της μαθητείας, κατά ένα τελευταίο παράδοξο, τούτο πρέπει να είναι απόλυτα ορισμένο (ο ιστορικός υλισμός προλέγει τον τρόπο παραγωγής που θα διαδεχθεί τον καπιταλιστικό) και συνάμα απόλυτα αόριστο, δεν προετοιμάζονται συνταγές για τις σοσιαλιστικές χύτρες του μέλλοντος· οι μπολσεβίκοι θα φθάσουν στην εξουσία, αντίθετα απ' όσα λέει η τρέχουσα μυθολογία, χωρίς κανένα πρόγραμμα κοινωνικής μεταβολής, θα εφαρμόσουν μέτρα αντίθετα από αυτά που πρότειναν πριν, δεν θα δράσουν παρά μόνο μέρα με τη μέρα, κι αυτό που θα κάνουν θα επικριθεί αυστηρά από άλλους μαρξιστές, όπως η Ρόζα).

Καμιά από αυτές τις δύο αντιλήψεις -και πιο γενικά, καμιά μαρξιστική αντίληψη- δεν διαθέτει τα μέσα για να στοχαστεί μια ιστορία του εργατικού κινήματος· αυτή η ιστορία θα παραμείνει γι' αυτές ακατανόητη με τα δικά τους κριτήρια νοητότητας -και αυτό είναι βαθιά συνδεδεμένο με τις πολιτικές στάσεις που τους αντιστοιχούν. Έτσι π.χ. στη χυδαία εμπειρική πραγματικότητα του το προλεταριάτο εδώ κι έναν αιώνα στήριξε τον περισσότερο καιρό οργανώσεις και «ηγεσίες» είτε ρεφορμιστικές είτε ολοκληρωτικές γραφειοκρατικές (σταλινικές). Είτε είναι κανείς λενινιστής, είτε είναι τροτσκιστής ή λουξεμπουργκιστής, τι μπορεί να πει γι' αυτό το θεμελιακό, μέσα στο παιχνίδι των δυνάμεων που δρουν στη σύγχρονη κοινωνία, γεγονός; Το να μιλήσουμε, όπως συχνά γίνεται, για «σφάλματα» και «προδοσίες» είναι απλώς γελοίο -σφάλματα και προδοσίες σ' αυτή την κλίμακα παύουν να είναι σφάλματα και προδοσίες. Είναι σαφές ότι οι ρεφορμιστικές ή σταλινικές γραφειοκρατίες, ακολουθώντας την πολιτική τους, ούτε «σφάλλουν» ούτε «προδίδουν» κανέναν, αλλά δρουν για λογαριασμό τους (και μπορούν να «σφάλλουν» σύμφωνα με τη δική τους άποψη -πράγμα που είναι μια τελείως άλλη υπόθεση). Ορισμένοι, αναγνωρίζοντας κάτι τέτοιο, προτείνουν μια κοινωνιολογική ερμηνεία της εργατικής γραφειοκρατίας (ερμηνεία που μένει στην αρχή του δρόμου): στρώμα που κατάφερε να δημιουργήσει προνόμια για τον εαυτό του (μέσα σε καπιταλιστικό ή «εργατικό κράτος»), που στο εξής τα υπερασπίζει, με τη βοήθεια ίσως της «εργατικής αριστοκρατίας». Όμως αυτό δεν άφορα προφανώς παρά μόνον την ίδια τη γραφειοκρατία (και την «εργατική αριστοκρατία») και το ερώτημα παραμένει πάντα: γιατί λοιπόν το προλεταριάτο εξακολουθεί να στηρίζει μια πολιτική που εξυπηρετεί συμφέροντα άλλα από τα δικά του; Η μόνη απάντηση που μας παρέχεται είναι μια φράση για τις «ρεφορμιστικές αυταπάτες του προλεταριάτου». Έτσι ο ιστορικός υλισμός γίνεται ένας ιστορικός αυταπατισμός και η ιστορία της ανθρωπότητας ιστορία των αυταπατών της επαναστατικής τάξης. Ιδού πράγματι μια τάξη που έχει κληθεί να πραγματοποιήσει την πιο ριζοσπαστική ανατροπή, το πέρασμα απ' την προϊστορία στην αληθινή «ιστορία», να οικοδομήσει «συνειδητά», όπως λέει ο Τρότσκι, τον σοσιαλισμό -και η οποία όμως, εδώ κι έναν αιώνα, γίνεται λεία επίμονων αυταπατών, και εκδηλώνει εκπληκτική ικανότητα να πιστεύει σε «ηγεσίες» που την εξαπατούν, την προδίδουν και εν πάση περιπτώσει εξυπηρετούν συμφέροντα εχθρικά προς τα δικά της. Και γιατί θ' άλλαζε η κατάσταση μια μέρα; Μόνη δυνατή απάντηση σ' αυτά τα πλαίσια: γιατί η κατάρρευση του καπιταλισμού θα καταστρέψει τις αντικειμενικές βάσεις των ρεφορμιστικών ή άλλων αυταπατών του προλεταριάτου. Ιδού η υποχρεωτική πηγή της παράνοιας των

σύγχρονων «μαρξιστών» που τους κάνει ν' αναγγέλλουν κάθε τρεις μήνες τη «μεγάλη κρίση» για το επόμενο τρίμηνο. Και τι πρέπει να κάνουμε περιμένοντας; Η λογική θα υποχρέωνε ν' απαντήσουμε: περίπου τίποτα. Η λογική όμως μετέχει λίγο σ' αυτές τις υποθέσεις. Σύμφωνα με τις δικές του θεωρητικές αντιλήψεις ο Τρότσκι θα έπρεπε να γράψει το 1938: Η κρίση της ανθρωπότητας είναι η κρίση της επαναστατικής τάξης. Πιστός στην πρακτική του έγραψε: «Η κρίση της ανθρωπότητας είναι η κρίση της επαναστατικής ηγεσίας». Έχουμε εδώ τη βαθιά διπροσωπία όλων των μαρξιστών απ' αυτή την άποψη: αυτή η επαναστατική τάξη η επιφορτισμένη με υπεράνθρωπα καθήκοντα, είναι συγχρόνως βαθιά ανεύθυνη, δεν μπορούμε να της προσάψουμε ούτε αυτά που της συμβαίνουν, ούτε αυτά που κάνει, είναι αθώα και με τις δύο έννοιες του ορού. Το προλεταριάτο είναι ο συνταγματικός μονάρχης της Ιστορίας. Η ευθύνη ανήκει στους υπουργούς του: στις παλιές ηγεσίες που έσφαλαν η πρόδωσαν -και σε μας τους ίδιους, που για άλλη μια φορά θα οικοδομήσουμε, ενάντια στα πάντα, τη νέα ηγεσία (που δεν θα προδώσει και δεν θα κάνει λάθος -σας δίνουμε τον λόγο μας), και που παίρνουμε στη φροντίδα μας την ιστορία (και το αθώο προλεταριάτο). Και ιδού η υποχρεωτική πηγή του γραφειοκρατικού υποκαταστατισμού αυτών των ίδιων «μαρξιστών».

Δεν μπορούμε ν' αρχίσουμε να κατανοούμε κάτι απ' το. προλεταριάτο και την ιστορία του παρά μόνον αν απαλλαγούμε από τα οντολογικά σχήματα που κυριαρχούν στην κληρονομημένη σκέψη (και στην τελευταία αποφυάδα της, τον μαρξισμό), εάν θεωρήσουμε πρώτα απ' όλα τις νέες σημασίες που αναδύονται στη δραστηριότητα κι απ' τη δραστηριότητα αυτής της κοινωνικής κατηγορίας, αντί να την κάνουμε να μπει με το ζόρι σε εννοιολογικά κουτιά που έρχονται απ' άλλου και δίδονται εκ των προτέρων. Δεν χρειαζόμαστε να ερμηνεύσουμε τη δραστηριότητα του προλεταριάτου σε αναφορά προς μια εμμενή τελικότητα, μια «ιστορική αποστολή», γιατί μια τέτοια «αποστολή» είναι απλώς και μόνον ένας μύθος, πρέπει αντίθετα -χωρίς να ξεχνούμε αυτό που ξέρουμε από άλλου, χωρίς όμως και να σαγηνευόμαστε απ' αυτό, μια και έχουμε να διδαχθούμε κάτι καινούργιο- να αφοσιωθούμε στη θεώρηση της πραγματικότητας του προλεταριάτου, ν' αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό προκύπτει από το πράττειν του μια τάση (ή και πολλές: δεν παραχωρούμε κανένα προνόμιο στο Έν, και αυτό το ζήτημα επίσης πρέπει να μείνει ανοιχτό) και ποια είναι η σημασία της. Ούτε είμαστε υποχρεωμένοι να την εξηγήσουμε ανάγοντας την στις «αντικειμενικές συνθήκες» στις όποιες βρίσκεται τοποθετημένο το προλεταριάτο, στην κατάσταση του στις σχέσεις παραγωγής (ή στο σύνολο του κοινωνικού πλαισίου)· όχι γιατί αυτά είναι αδιάφορα, αλλά γιατί σχεδόν τίποτα έξω απ' αυτή τη δραστηριότητα του προλεταριάτου, δεν έχουν ούτε καθορισμένο περιεχόμενο, ούτε καθορισμένη σημασία. Με λίγα λόγια, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε το πράττειν του προλεταριάτου εξαλείφοντας το με αναγωγή σε καθορίσιμους σκοπούς ή διαπιστωμένες αιτίες. Αλλά γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, καταρρέουν σχεδόν όλες οι κατηγορίες που έχουν συνήθως χρησιμοποιηθεί για να γίνει καταληπτό αυτό το πράττειν. Όπως οι ιδέες του «αυθορμητισμού» και του αντίθετού του, όποια ερμηνεία κι αν τους δίδεται: όταν αντιτάσσεται ο «αυθορμητισμός» στην «παθητικότητα», στην πραγματικότητα μετατίθεται εδώ το ισοδύναμο του ζεύγους δραστηριότητα-παθητικότητα, απλή κατασκευή της γηραιάς φιλοσοφίας του υποκειμένου, ήδη αμφιβόλου κύρους στον ίδιο τον αρχικό της χώρο, και εν περιπτώσει δευτερεύουσα· το πράττειν ενός υποκειμένου δεν μπορεί να συλληφθεί ούτε σαν εναλλαγή, ούτε σαν σύνθεση δραστηριότητας και παθητικότητας -κι ακόμη λιγότερο το πράττειν μιας κοινωνικής κατηγορίας. Όταν αντιτάσσεται ο «αυθορμητισμός» στη «συνείδηση», η κατάσταση είναι βαθύτατα ανάλογη, μια οφθαλμοφανώς γίνεται αναφορά στη χιμαιρική κατασκευή ενός «υποκειμένου» (διπλά χιμαιρική, γιατί η «συνείδηση» είναι εδώ συνείδηση μιας θεσμισμένης κοινότητας, οργάνωσης ή κόμματος) με πλήρως «συνειδητή» και «ορθολογική» δραστηριότητα. Αυτόματα, δεν μας επιτρέπεται να θεωρήσουμε τη σχέση του προλεταριάτου με τις οργανώσεις «του» με κανέναν απ' τους παραδοσιακούς τρόπους: αυτές οι οργανώσεις δεν είναι ούτε διαφανείς εκφράσεις και καθαρά όργανα του προλεταριάτου, όπως ισχυριζόταν ο Λένιν (στην Παιδική αρρώστια), ούτε ξένα σώματα που το κάνουν απλώς να υφίσταται εχθρικές επιδράσεις. Το προλεταριάτο εμπλέκεται στην ύπαρξη αυτών των οργανώσεων, μια και τις περισσότερες φορές έπαιξε έναν ρόλο στη συγκρότηση τους και πάντοτε έναν ρόλο στην επιβίωση τους (όπως το ίδιο εμπλέκεται στην ύπαρξη της

καπιταλιστικής κοινωνίας, αν και φυσικά μ' έναν άλλο τρόπο, μια και δεν υπήρξε ποτέ παθητικό της αντικείμενο). Μπορούμε να βρούμε ορισμένα ανάλογα αυτής της εμπλοκής, στην ιστορία άλλων κοινωνικών στρωμάτων, αλλά αυτά δεν μας βοηθούν πολύ. Γιατί δεν βλέπουμε τίποτα στη σύγχρονη ιστορία, αν δεν δούμε ότι μέσα και χάρη στο πράττειν του προλεταριάτου δημιουργήθηκαν θεσμοί (οργανώσεις: συνδικάτα, κόμματα) πρωτότυποι (που εξάλλου θα τους μιμηθούν άλλα κοινωνικά στρώματα, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας της αστικής τάξης) και συνάμα μια σχέση πρωτότυπη μιας κοινωνικής κατηγορίας με τις οργανώσεις «της» -όπως επίσης δημιουργήθηκε, μέσα και χάρη στο πράττειν του προλεταριάτου μια χωρίς προηγούμενο στην ιστορία σχέση μιας κοινωνικής κατηγορίας προς τις «σχέσεις παραγωγής» στις οποίες τοποθετείται.

Τέλος, όπως δεν μπορούμε να αποδεχθούμε τον χωρισμό ανάμεσα στην «αντικειμενική κατάσταση» του προλεταριάτου, τη «συνείδηση» και τις «πράξεις» του και την επακόλουθη επανασύνθεσή τους υπό την αιγίδα της αιτιότητας-τελικότητας, άλλο τόσο δεν μπορούμε να αποδώσουμε μια καθ' εαυτήν σπουδαιότητα στην «προλεταριακή» ή «αστική» προέλευση των ιδεών, κι ακόμα λιγότερο να διανοηθούμε την ύπαρξη μιας αυστηρής και μονοσήμαντης σύνδεσης ανάμεσα στην προέλευση και τον χαρακτήρα ή τη λειτουργία των ιδεών. Οι ιδέες στην ιστορία δεν είναι σημασίες κλειστές, καλώς διακεκριμένες και ορισμένες (αν υποτεθεί ότι τέτοιες σημασίες υπάρχουν σ' έναν οποιοδήποτε χώρο), η απόδοσή τους σε μια συγκεκριμένη αρχή δεν φωτίζει παρά εντελώς μερικά το περιεχόμενο για όσο εξακολουθούν να ζουν, ξαναχρησιμοποιούνται από το κοινωνικο-ιστορικό πράττειν που τις εμπλουτίζει, τις φτωχαίνει, τις μεταμορφώνει και φτάνει μέχρι και να τις ερμηνεύει με τρόπους εκ διαμέτρου αντίθετους. Εάν μπορούμε να περιχαράξουμε τις φαντασιακές σημασίες που έφερε στον κόσμο η αστική τάξη και οι όποιες είναι σύστοιχες με τον κοινωνικο-ιστορικό μετασχηματισμό που αυτή πραγματοποιεί, τούτο συμβαίνει ακριβώς γιατί δεν είναι απλές «ιδέες» αλλά συνεκτείνονται με μια πραγματική ιστορική διαδικασία που διαρκεί αιώνες και αγκαλιάζει όλον τον πλανήτη. Το πράττειν του προλεταριάτου γεννιέται και αναπτύσσεται σ' αυτό το έδαφος στην αρχή χρησιμοποιεί κατ' ανάγκη «αστικές ιδέες», πολύ πριν γίνει θέμα γερμανικού ιδεαλισμού και αγγλικής πολιτικής οικονομίας -εφόσον πρέπει αναγκαστικά να χρησιμοποιήσει τον θεσμισμένο ορισμό της πραγματικότητας. Αυτόν τον ορισμό μπορεί στην πραγματικότητα μια ιδεολογία φαινομενικά επαναστατική να τον διατηρήσει (το καλύτερο παράδειγμα το προσφέρει ο ίδιος ο μαρξισμός), ενώ την ίδια στιγμή αφανείς δραστηριότητες που δεν σκοτίζονται για θεωρητικοποίηση μπορούν να τον αμφισβητούν βαθύτατα. Ο διαχωρισμός ανάμεσα σ' εκείνο που, σ' αυτόν τον χώρο, είναι «αστικό» και σ' αυτό που είναι «προλεταριακό» δεν είναι δεδομένος εκ των προτέρων, μόνο το πράττειν του προλεταριάτου τον εγκαθιδρύει και μόνον αυτό μπορεί να τον διατηρήσει (κι έτσι μόνον μπορούμε να κατανοήσουμε το πρόβλημα του «εκφυλισμού» -είτε πρόκειται για τα συνδικάτα, είτε για την οκτωβριανή επανάσταση). Αυτό όμως δείχνει ότι δεν μας είναι δεδομένη εκ των προτέρων ούτε και η διάκριση ανάμεσα σ' αυτό που είναι «ρεφορμιστικό» και σ' αυτό που είναι «επαναστατικό», μια και, ακόμα μια φορά, δεν μπορούμε να συναγάγουμε δι' απαγωγής μια έννοια της επανάστασης από μια γενική θεωρία της ιστορίας, ούτε από την «αντικειμενική» κατάσταση της εργατικής τάξης, αλλά οφείλουμε να φέρουμε στην επιφάνεια, με δική μας ευθύνη και δικό μας κίνδυνο, τις σημασίες μιας ριζικής επανάστασης βασισμένοι στην πραγματική δραστηριότητα του προλεταριάτου· τούτο όμως δεν αποτελεί πλέον μια θεωρητική αλλά μια πολιτική πράξη, πράξη που εμπλέκει όχι μόνον τη σκέψη μας αλλά και το ίδιο μας το πράττειν, οφείλουμε δε ν' αναγνωρίσουμε την «κυκλικότητα» της κατάστασης στην οποία βρισκόμαστε τοποθετημένοι. Κι εδώ επίσης πρέπει να καταγγελθεί η αυταπάτη μιας απόλυτης «θεμελίωσης», εφόσον δεν είναι η επιλογή μας εκείνη που μπορεί να θεμελιώσει μια επαναστατική ερμηνεία της ιστορίας του εργατικού κινήματος (η επιλογή μας δεν είναι ελεύθερη μπροστά σ' αυτή την ιστορία, δεν θα μπορούσε να την ερμηνεύσει μ' έναν οποιονδήποτε τρόπο -και δεν θα ήταν αυτή που είναι χωρίς αυτή την ιστορία), αυτή δε η ιστορία δεν επιβάλλει μια τέτοια ερμηνεία (άλλοι διαβάζουν σε αυτήν μόνον την αδυναμία και την αποτυχία), άλλ' ούτε μας επιβάλλει μια επιλογή, εκτός κι αν ξαναπάρουμε τη σημασία της για λογαριασμό μας.

θεσσαλονίκη, νοέμβρης 2003